

Povijest i značenje pojma

Radule Knežević

**Nema sumnje da je koncept
političke korektnosti izvorno
smjerao k podizanju svijesti
i senzibilnosti ljudi prema
problemima pripadnika manjinskih
i deprivilegiranih skupina**

Povijest pojma

U knjizi *Political Correctness* (1996) Feldstein tvrdi da su izraz politička korektnost u javni govor uveli pripadnici američke ljevice kako bi opisali osobe koje prihvaćaju rigidnu komunističku dogmu. Pritom se poziva na Herberta Kohla koji piše da su krajem četrdesetih godina 20. stoljeća taj izraz koristili američki socijalisti kako bi pogrdno označili i moralno osudili osobe koje je lojalnost komunističkoj partiji dovela do pristajanja uz pakt Hitlera i Staljina. Posrijedi su, ukratko, osobe koje odustaju od vlastitog promišljanja nekog čina i posljedica političkog djelovanja. U toj tradiciji izraz se kasnije izjednačavao s političkom podobnošću, koja je u staljinizmu označavala poslušničko i pokorno prihvaćanje partijske linije i načela političkoga, socijalnog i kulturnog života što ih je diktirao centralni komitet odnosno partijski vođa (Feldstein, 1996:5-7). Riječ je o prihvaćanju i označavanju samo partijskoga i vođina stava kao politički podobnoga, što je, kako pokazuje Hannah Arendt, obilježje totalitarizma čija je zbiljnost samoća, a načelo šutnja. Ipak, iz samog značenja političke podobnosti teško bi se mogao izvesti moderni pojam političke korektnosti. Engleski jezik, iz kojega taj pojam potječe, za podoban rabi riječi *suitable*, *apt* ili *eligible*, a za korektan *correct* ili *straight-laced*. Sinonimima su ih učinili neokonzervativci kako bi svaki zahtjev za promjenom u političkom govoru ili ponašanju označili kao bespogovorno slijeđenje autoritarnih diktatura, pokreta ili pojedinaca.

Wikipedia, pak, bilježi da je pojam još stariji. Spominje se da je 1793. Vrhovni sud SAD-a u slučaju Chisholm protiv Georgije

Radule Knežević, doktor političkih znanosti, glavni urednik Nakladno-istraživačkog zavoda "Politička kultura" iz Zagreba. Članak je skraćena i revidirana verzija rasprave objavljene u autorovoj knjizi *Načelo slobode i politički poredak* (Zagreb, Politička kultura, 2007). E-pošta: politickakultura@net.hr

procijenio da se prečesto navodi naziv države umjesto njezinih stanovnika zbog kojih država i postoji, te da nije *politički korektno* da se tijekom raznih svečanosti i držanja zdravica spominju SAD umjesto "naroda SAD". Pojam je, navodi Wikipedia, prvi put upotrijebljen u prvom poglavlju autobiografije senatora Roberta La Follettea iz 1912. godine. Pišući o svojem studiju na sveučilištu u Wisconsinu on kaže "da u to vrijeme nisu stekli korektno političke ili ekonomske poglede zbog nedostatnog izučavanja sociologije ili političke ekonomije..." Krajem 20. stoljeća, kako pokazuje Feldstein, izraz je korišten kao sredstvo samoironiziranja intelektualaca i znanstvenika. Politička korektnost koristi se kao izraz vrijednosnog suda u razlikovanju dviju osoba koje se čine sličnima, ali se nakon podrobnije analize uviđa da imaju bitno različite stavove o ulozi intelektualaca odnosno znanstvenika u društvu. Pojam političke korektnosti dobiva suvremeno značenje u lezbijskome feminističkom pokretu potkraj sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 20. stoljeća (Levy,

Protivnici pokreta za političku korektnost vide u njemu lingvistički totalitarizam i jezičnu policiju koju njegovi pobornici žele uvesti

1991). Odnosi se na skup ideja o politici, religiji i drugim pitanjima koje su pojedinci prihvaćali ili su ih odbacivali. U njihovim se iskazima ironično komentira nemogućnost da se živi u skladu sa svojim idealima, ali se priznaju i granice do kojih je u postojećim društvima moguće živjeti u skladu s bilo kakvim čvrstim uvjerenjem. To je "prvo moderno značenje" političke korektnosti (Levy, 1991:34). Neki autori vezuju nastanak pojma za članke novinarkinje Elinor Langer u *New York Timesu* iz 1984, dok Schmidt (1997:85) smatra da je taj izraz prva upotrijebila Karen de Crown 1975. u govoru na Nacionalnoj konferenciji žena, izjavivši da se njezina organizacija kreće u politički korektnom smjeru. Početkom osamdesetih godina 20. stoljeća "pokret za političku korektnost" proširio se u američkim sveučilišnim krugovima kako bi promijenio "jezik diskriminacije" i pronašao nove riječi koje se odnose na spolne, rodne, seksualne, vjerske, rasne, političke i ostale razlike među ljudima.

Nema sumnje da je koncept političke korektnosti izvorno smjerao k podizanju svijesti i senzibilnosti ljudi, posebno socijalno povlašćenih skupina i pojedinaca, prema problemima pripadnika manjinskih i deprivilegiranih skupina, uključujući obezvređujuće poglede dominantne i "normalne" većine na manjine, koji se izražavaju i u nazivima pojedinih skupina odnosno njihovoj pejorativnoj konotaciji koje "označitelji" često nisu ni svjesni. Primjerice, riječ "hendikepiran" ima pogrdnu konotaciju, upućuje na tjelesni nedostatak nekog pojedinca za koji on obično nije odgovoran, pogađa njegovo ljudsko dostojanstvo i pridaje mu zaseban grupni identitet. Stoga pokret za političku korektnost želi zamijeniti obezvređujuće nazive novima koji bi imali pozitivnu ili makar neutralnu vrijednosnu konotaciju. Pored toga "negativističkog" programa, razvijen je i "pozitivni" program koji teži poboljšanju jezika. On želi konstruirati nove

broj 4 - prosinac 2010.

riječi i izraze koji bi povećali značenje vrijednosti što su podcijenjene u jeziku dominantnih društvenih skupina. Tome su osobito težile pristaše feminističkog pokreta koji su, među ostalim, utjecali na ravnopravnu uporabu muške i ženske osobne zamjenice u iskazima u kojima spol subjekta nije preciziran. Pokret za političku korektnost obilježilo je i nastojanje pripadnika brojnih manjinskih skupina da kritički razmotre svoje nazivlje kako bi učinili jasnijim vlastiti etnički ili rasni identitet. U SAD-u su tako crnci prihvatili izraz *Afroamerikanci* koji je zamijenio stari naziv *black people*, koji je šezdesetih godina zamijenio još stariji naziv *negro* (Semprini, 2004:52).

Umberto Eco smatra da "priča o korekciji" ima presudnu važnost zato što naglašava bitan element političke korektnosti. Problem nije u tome što "mi" odlučujemo kako nazvati "druge", nego u tome da drugima prepustimo da sami odluče kako žele da ih se naziva i, ako im novi naziv na neki način zasmeta, da prihvate neki drugi naziv. U konkretnim okolnostima teško možemo znati koji naziv smeta ili vrijeđa one koji su njime označeni, te treba prihvatiti njihov prijedlog ili mišljenje. "Tipični je slučaj kada treba odlučiti o uporabi izraza 'osoba koja ne vidi' umjesto 'slijepac'. Posve se legitimno može pretpostaviti da nema ništa uvredljivo u riječi 'slijepac' te da njezina uporaba ne smanjuje, nego čak pojačava poštovanje i solidarnost što ih dugujemo onima koji pripadaju toj kategoriji: uvijek se s određenom uzvišenošću govori o Homeru kao o velikome slijepom vizionaru. No oni koji pripadaju toj kategoriji bolje se osjećaju kao osobe koje ne vide, a na nama je da poštujemo njihovu odluku" (Eco, 2006:10).

Kako se pokret za političku korektnost osobito razvijao u sveučilišnim kampusima u SAD-u, i to posebno na fakultetima društvenih i humanističkih znanosti, dobio je dimenzije projekta društvene i kulturne obnove. Kampusi su uvijek bili i mjesta snatrenja o novim utopijama, sa svim ispadima i pretjerivanjima koji takve projekte prate, ali počesto i predmet nesmiljene kritike "uljudenoga" konzervativnog svijeta. Primjerice, studentski pokret '68. bio je svojedobno optuživan za seksualni razvrat, moralno posrnuće, sklonost komunizmu itd. Danas se sa žalom mnogi sjećaju toga jedinstvenog iskustva mobilizacije i društvenog angažmana mladih ljudi koji su donijeli mnoge društvene promjene.

Politička korektnost kao politički govor

U raspravama o političkoj korektnosti sučeljavaju se dvije koncepcije govora. Protivnici pokreta za političku korektnost vide u njemu lingvistički totalitarizam¹ i jezičnu policiju koju njegovi pobornici žele uvesti. Oni polaze od referencijalne odnosno nominalističke koncepcije govora. Govor je za njih samo sredstvo, kognitivna tehnologija koja omogućuje imenovanje predmeta i stanja u svijetu, koje je postojalo prije govora. Funkcija je govora referencijalna: označavanje posredstvom imenovanja. S tog se stajališta volontaristički pokret za političku korektnost, odnosno njegovi "jezični amandmani", smatraju nemogućima i nekorisnima. Svako "imenovanje odozgo" izlaže se opasnosti da se razbije o zid navika i govorne prakse. Kad bi se takva modifikacija govora i uspjela nametnuti, ostala bi bez učinka jer ne bi mogla modificirati odnosno promijeniti samu

stvarnost. Svoje stajalište često ilustriraju iskazom da "slijepac neće biti manje slijep ako ga odlučimo nazvati 'čovjekom koji ne vidi'". Ni čišćenje jezika od njegovih seksističkih idioma neće smanjiti diskriminaciju žena u svijetu rada ili politike. Iz te je perspektive govor samo sredstvo priopćavanja spoznaja, definicijski je neutralan, te je stoga izvan dosega svake ideologije. To što se govoru ponekad pripisuje odgovornost za određene situacije koje samo označava, znači da smo simptome proglasili uzrocima. Modifikacijama samog jezika ne može se, dakle, doći do modifikacije društvenog stanja. Kada stvarni odnosi moći budu modificirani, lingvističko će oruđe registrirati te promjene.

Pobornici ideje političke korektnosti brane konstruktivističku koncepciju govora. S tog stajališta odnos između jezika i stvarnosti nikad nije neutralan, a jezik nije odvojen od stvarnosti nekim "ontološkim rezom". Govor je sredstvo koje duboko određuje način spoznaje i prikazivanja svijeta. To je posebno razvidno kada je riječ o intelektualnim (idejama, konceptima, teorijama) ili društvenim (kategorijama, identitetima, tendencijama) konstrukcijama. Jezik je razumljen kao mjesto na kojemu se kristaliziraju odnosi dominacije i isključenosti, ali i kao mjesto na kojemu se ti odnosi dogovaraju, stvaraju i reproduciraju (Foucault). Ukratko, odnos govora i društvenog djelovanja nije neutralan. Govor ne samo da bilježi nejednakosti, nego i pridonosi njihovom stvaranju, oblikujući percepciju koje neko društvo ima o sebi i skupinama koje ga čine. Važno je imati u vidu da kristalizacija takva učinka govora ima svoju povijesnost odnosno historičnost. Ona se u svakom trenutku podvrgava kritičkom preispitivanju i mijenjanju, te tako postaje suvremena. Promjena jedne riječi može usmjeriti aktera na neke druge pravce ili promijeniti pogled na ono što obično ostaje u sjeni. Odatle slijedi zaključak da mijenjanje jedne riječi može modificirati stvarnost. Slijepac neće, doduše, biti manje slijep ako ga nazo-

Pobornici ideje političke korektnosti brane konstruktivističku koncepciju govora. Govor je sredstvo koje duboko određuje način spoznaje i prikazivanja svijeta

vemo "čovjekom koji ne vidi", ali potonji izraz može modificirati percepciju pojedinaca o sljepoći.

Nastojeći "očistiti jezik" od svih termina koji ne poštuju različitost pojedinaca ili manjina i konstruirati nove izraze i nazive, pokret za političku korektnost nailazi na znatnu poteškoću u pronalaženju riječi koje bi mogle ispuniti taj zadatak. Napuštanje starog nazivlja, ulaženje u prostor recepcije koji stalno povećavaju moderni načini protoka informacija i promjene stilova života, traganje za moralno neutralnim jezikom ili sve veće korištenje tehničkih, znanstvenih i pravnih izraza koji se smatraju jamcem objektivnog viđenja stvarnosti zato što su nepodložniji etnocentričnim i patrijarhalnim vrijednostima kojima obiluje svakodnevni govor pokazuju da pokret za političku korektnost opet ulazi u proturječan odnos s "referencijalnom i dualističkom

epistemologijom koja i predstavlja predmet njegove kritike". Mnoga predložena rješenja imaju jednake temeljne nedostatke kao i rješenja pristaša referencijalne koncepcije, a to je "uvjerenje o postojanju objektivnih činjenica iznad riječi koje te činjenice označavaju, o postojanju jednog nekontroliranoga govora koji te premise briše, o postojanju jedne čiste semantike koja bi bila lišena svake ukorijenjenosti u život i u interpretativne vidike pojedinaca" (Semprini, 2004:60).

Politička korektnost kao političko ponašanje

Projekt političke korektnosti, koji je nastao kao projekt društvenog reguliranja nadahnut etikom poštovanja različitosti, ne odnosi se isključivo na govor. On istražuje i političko ponašanje, pokazujući pritom ista proturječja i granice. Politički korektno ponašanje podrazumijeva obvezu poštovanja različitosti i nepostojanje obezvrjeđujućih slika o određenim pojedincima i društvenim skupinama. U osnovi su kritike rasistička, etnocentrična i seksistička ponašanja. Kodovi ponašanja, odijevanja ili suživota, koji su se mogli vidjeti na sveučilištima, smjerali su objektiviziranju ponašanja i utvrđivanju razumljivih normi sposobnih odrediti primjereno ponašanje pojedinaca. Na području ponašanja pristaše projekta političke korektnosti usmjerili su svoja istraživanja i akciju k pravnim postupcima i sferi prava općenito. Pozivanje na građansko zakonodavstvo kako bi se regularili relacijski i interpersonalni sporovi (uvrede, uznemiravanja, građanska odgovornost, poštovanje prava pojedinca itd.) sve je učestalije u SAD-u. Prodor pravnog govora u privatnu sferu i moralno prosuđivanje pojedinaca jedna je od najvažnijih dimenzija programa političke korektnosti.

Suvremeni pojedinac suočen je s problemom dvostruke distance: prema samom sebi i svojoj unutarnjosti, s jedne, i prema drugima i interpersonalnim odnosima, s druge strane. Pronalaženje dobre dvostruke distance jedan je od određujućih čimbenika položaja pojedinca u suvremenim društvima (Ehrenberg). Međutim, u modernom društvu pojedinac nije samo izložen pritisku želje za uspjehom, postignućima ili srećom, nego je izložen i gubljenju tradicionalnih obiteljskih, kulturoloških i drugih uporišta. Stoga sve teže uspijeva pojmiti samoga sebe i zauzeti dobru distancu i prema sebi i prema drugima. Postizanje te dvostruke dobre distance napose je otežano u potencijalno konfliktnim i nestabilnim društvima i društvenim skupinama. Stoga se nastojanja projekta za političku korektnost mogu razumjeti i kao pokušaji da se odgovori na jedan istinski složen socijalni, kulturni i politički problem modernog čovjeka.

Iz povijesti političke kulture znamo da je načela tih odnosa pojedinac usvajao u procesu zasnovanu na dvostrukoj temporalnosti: društvenoj (tradicija, običaji) i individualnoj (obrazovanje, socijalizacija). U povijesti je taj proces bio dovoljno spor da pojedinac postupno ovlada njegovim načelima. Pritom su i prešutne konvencije, napose unutar pojedinih skupina, obavljale funkciju regulatora odnosa među društvenim skupinama i pojedincima. U uvjetima velike društvene pokretljivosti i stvarne različitosti vrijednosti, obrazovanja, stila života, ta se konfiguracija raspršila i ostavila pojedince bez relacijskih kompetencija. Konflikti koji su uslijedili bili su često nerješivi. Pobornici "pokreta političke korektnosti ističu da neke grupe nisu samo

apstraktno 'različite', one su isto tako različite i u položaju nejednakosti i marginalizacije" (Semprini, 2004:63). Izostanak svijesti o njihovu pravu na jednakost, dostojanstvo i priznavanje potencijalno može stvarati konflikte, posebice kada i sami pripadnici određenih skupina shvate da im ta prava nisu priznata ili da su izvrgnuti ruglu od strane drugih skupina.

Kako s drugim nije moguće pregovarati o dobroj distanci na osnovi "zdravog razuma" i "spontanosti", u pravu se vidi vanjski posrednik koji bi na višoj razini odredio pravila odnosa. Zato je prodor prava u privatnu i, napose, u moralnu sferu znak nepostojanja "dogovorenih pravila" u praktičnom životu, ali i izraz nesposobnosti pojedinaca da reguliraju svoje ponašanje na temelju nekih "općih načela". U svojoj težnji za jednakošću i nošen svojom moralno-odgojnom misijom, pokret za političku korektnost vidio je bitno sredstvo ostvarivanja svoga programa u sferi prava i pravde. Nastojanje da se interpersonalni odnosi objektiviziraju i podvrgnu posve formalnim normama ponašanja nepodložnima proturječjima oslanja se na biheviorističku epistemologiju koja ponašanje pojedinca izdvaja iz konteksta i "isključuje interpretativnu dimenziju i racionalnu dinamiku, koja jedina omogućuje usporedbe. Ali, jedna gesta i jedan čin imaju smisla samo u okviru nekog djelovanja i u odnosu na horizont recepcije" (Semprini, 2004:64). Pokušaj da se relacijski splet i interpersonalni dogovori zamijene pozivanjem na pravo upućuje na zaključak "da postoji vjerovanje u mogućnost 'svodjenja' dvosmislenosti svojstvene društvenim obrascima ponašanja, njihovoj objektivizaciji na jedan nesporan način". Tako se traganje za savršenom distancom među pojedincima, koja je ostvarena zahvaljujući uvođenju "treće" regulatorne instancije i pozivanjem na instrumente i/ili rječnik prava, pokazuje kao "sljepa ulica" (Semprini, 2004).

Umjesto zaključka

Koncept političke korektnosti u govoru i ponašanju pokazuje da se problemi nastali socijalnom diferencijacijom umnožavaju brže no što društvo uspijeva ovladati njima. I kada je riječ o traganju za savršenim jezikom ili savršenom distancom u ponašanju očita su brojna proturječja projekta. Kritičari ukazuju na to da politička korektnost pridonosi cenzuri i dovodi u opasnost slobodu govora, budući da postavlja brojne zapreke i granice u javnom govoru, posebice u akademskoj zajednici. Ponekad, kaže Eco (2006:11), ono što je politički korektno prelazi u latentni fašizam: "Sjećam se da je prije Drugoga svjetskog rata velik broj Talijana, koji su u to vrijeme već zazirali od Židova, ali nisu htjeli da ih javnost doživljava kao rasiste, kada bi govorili o nekom Židovu rekli da je riječ o Izraelčaninu. Zanimarivali su činjenicu da su Židovi ponosni na to što ih se prepoznaje kao Židove čak i kad su (i djelomice upravo zato) tu riječ kao uvredu rabili njihovi progonitelji". Drugi sramotan slučaj, piše Eco, odnosi se na lezbijke, Dugo su se oni koji su htjeli korektno govoriti bojali koristiti taj izraz zbog istih razloga zbog kojih nisu koristili pejorativne riječi za homoseksualce: stidljivo su govorili o safistima odnosno safisticama. Međutim, otkrilo se da su u homoseksualnoj zajednici muškarci htjeli da se za njih koristi riječ "gay", dok su se žene mirno definirale kao lezbijke (djelomice i zbog literarne pozadine pojma²), pa je postalo sasvim ko-

rektno nazivati ih tako. Brojni su komični i satirični primjeri što su proizašli iz činjenice da je politička korektnost, nakon što se nametnula kao demokratski i liberalni pokret s ljevičarskim konotacijama, dovela do očitih degeneracija. Tako se, primjerice, došlo do ocjene da je "mankind" (ljudski rod) seksistički pojam zbog prefiksa "man", da iz ljudskog roda isključuje žene, pa je odlučeno da tu riječ treba zamijeniti s "humanity", bez obzira na to što i ta riječ etimološki potječe od "homo" a ne "mulier". Zbog provokativnih su razloga neki ogranci feminističkog pokreta predlagali da se više ne govori "history" nego o "herstory" (Eco, 2006).

Očito je da su neki konzervativci skloni stavu da se mnogi novi politički termini koriste kao pokriće za izbjegavanje vlastite odgovornosti za konkretne pojave, dok neki na političku korektnost gledaju kao na "pošast našeg vremena". Ljevica, makar u Americi gdje je pokret i nastao, zauzima dva stajališta. Jedni odbacuju političku korektnost kao oblik političkog nametanja načina govora i ponašanja, dok su drugi suglasni s idejama poštovanja različitosti, ali pokazuju otklon od radikalističkih zastranjanja (Mesić, 2006:385). Važnost projekta političke korektnosti, kako pokazuje Semprini, nije toliko u rješenjima koja predlaže u traganju za savršenim jezikom i savršenim ponašanjem, nego više u značenju problema koje obznanjuje, a koji "završavaju u slijepoj ulici". Eco tvrdi da pokret "dovodi do devijantnih lingvističkih uporaba", premda je važan zbog moralnog angažmana, reformatorskog zanosa, sna o društvenoj regulaciji.

Bilješke

1. Tako u *Manifestu eventualizma* čitamo: "Odbijamo biti politički korektni. Politička korektnost je fašizam. Pišemo kao što mislimo, bez uljepšavanja" (*Zbornik eventualizma: Nagni se kroz prozor*, Celeber, Zagreb, 2006).
2. Prema pjesnikinji Sapfi s otoka Lezbosa, koju Platon naziva desetom muzom.

Literatura

- Eco, U. (2006). Digressions sur le politiquement correct. *Le Monde*, 10. i 11. kolovoza 2006.
- Ehrenberg, A. (1995). *L'individu incertain*. Pariz: Calmann-Lévy.
- Feldstein, R. (1997). *Political Correctness*. Minneapolis i London: University of Minnesota Press.
- Foucault, M. (2001). *Riječi i stvari*. Zagreb: Golden marketing.
- Goldberg, D. (ur.) (1994). *Multiculturalism. A Critical Reader*. Cambridge: Blackwell.
- Goodheart, E. (1993). PC or Not PC. *Partisan Review*. 4.
- Levy, J. (1991). The Ennui of PC. *Brown Alumni Monthly*. Listopad 1991.
- Mesić, M. (2006). *Multikulturalizam*. Zagreb: Školska knjiga.
- Schmidt, A. J. (1997). *The Menace of Multiculturalism. The Trojan Horse in America*. London: Praeger.
- Semprini, A. (2004). *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.
- Taylor, Ch. (1994). *Multiculturalisme. Différence et démocratie*. Pariz: Aubier.
- Wieviorka, M. (ur.) (1996). *Une société fragmentée? Le multiculturalisme en débat*. Pariz: La Découverte. ■